

եի վեր գոյ. քաս մեջլիսումըն քաղցրը զող ու սափա գ'ուգիս .

Յօլօրքըղ զօգալնիր շարած մեջլիսի կեսն իս, քամանչա :
Շատ տըխուր սիրտ կու խընդացնիս, կուկտրիս հիվընդի դու-
[ղըն .

եի քաղցրը ձայնդ վեր կօնիս' բաց կու'լի հիղըղ խաղօղըն .

Խալիսին ես իրիմազն արն, ասին . « Ապրի քու ածօղըն » .

Գանի սաղ է Սայեար-Նօվեն , շատ բան կու տեսնիս , քաման-
[չա :

Ջարնողը կրկին կրնես , առաջ չայ ու խանուկ կուգես .
Կըմեծարուիս այլանին մեջ , պարապ ատեն դարակ (բաֆ)
[կուգես .

Երբ վար կիջնաս ժողովի մեջ' քաղցր զէֆը ու սէֆա կուգես ,
Չորս դիդ տեսքով անձինք շարուած , մեճլիսին կեսն ես, քա-
[մանչա :

Շատ տըխուր սիրտ դուն կըբանաս , կըկտրես հիւանդին դողը .
Երբ քաղցր ձայնդ կըհանես , կըյորդորուի հետդ խաղօղըղ -
ժողովըղեան այս շնորհքն ըրէ . ըսեն , « Ապրի քեզ զարնողը » .
Գանի ողջ է Սայեար-Նօվան' շատ բան կըտեսնես, քամանչա :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՆԵՏԱՍՆԵՐՈՐԴԻ ԴԱՐՈՒՍ

(Շարայարութիւն 1.)

Գ.

Յատացելոցս ի վեր այսր գերկառուակութեանց ազգին Հայոց' ածեալ ձգիմ ի գնուութիւն կրօնական հանգամանաց նորին, եւ նախ զեկեղեցւոյն յորում միարանեալ գտանին մեծաւ մասամբ հայաստան ժողովուրդը, զարեւելեայ եկեղեցւոյն Հայոց ասեմ : Եւ արեւելեայ յայն սակս կոչեցի , զի յարեւելս ունի զնախագահ արքուն իւր, — զկաթողիկոսին Էջմիածնի , — եւ զի անշատեալ դաւանի զանձն յարեւմտեան եկեղեցւոյ , այս ինքն է ի հոռովմեականէն : Հայք զիւրեանցն եկեղեցի Գրիգորեան յորջորջեն արդ, իբր զի ընդ իշխանութեամբ է կաթողիկոսաց կամ ընդհանրական պատրիարքաց' որոց գլուխ եւ առաջին եկաց սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ¹ : Գծուարակնձիւն

Mais, en descendant dans les réunions, tu demandes des plaisirs exquis.

Entourée de belles, tu es l'âme de la fête, ô ma kamantcha ! Tu réjouis nombre de cœurs attristés ; tu fais disparaître la fièvre du malade.

Quand tu élèves ta voix délicieuse, le danseur tressaille de joie.

Accomplis les vœux de la foule : qu'elle s'écrie : Vive celui qui te fait résonner !

Tant que vivra Sayat-Nova, tu auras beaucoup à faire, ô ma kamantcha !

Ton joueur a par toi doublement triomphé,
Tu réclames d'abord du thé, puis du café !
On t'accueille au salon d'une voix louangère,
Puis, tu veux en repos dormir sur l'étagère :
Dans les réunions alors que tu descends,
Tu donnes et reçois des plaisirs enivrants ;
Ma kamantcha se voit de belles entourée
Et l'âme de la fête est ta voix adorée !

Tu dissipes la fièvre et chasses le chagrin ;
A ta voix, le danseur tressaille d'allégresse :
Accomplis tous les vœux enfin
De cette foule qui nous presse ;
Elle va s'écrier : Vive Sayat-Nova !
Il te fait résonner pour nous charmer, nous plaire !
Ah ! tant que je vivrai, ma chère kamantcha,
Je te donnerai fort à faire !

LA SOCIÉTÉ ARMÉNIENNE AU XIXe SIÈCLE.

(Suite.¹)

III

Ce que je viens de dire des dissidences qui se sont produites parmi les Arméniens, m'amène à les considérer maintenant sous le point de vue religieux. Il sera d'abord question de l'Eglise qui rallie la grande majorité de la nation, l'Eglise arménienne orientale. Je l'appelle ainsi parce qu'elle a son siège principal, — le patriarcat d'Edchmiadzine, — dans l'Orient, et qu'elle proclame sa séparation de l'Eglise occidentale ou romaine. Les Arméniens lui donnent eux-mêmes la dénomination d'Eglise grégorienne, comme possédant la succession des *catholico*s ou patriarches universels, dont saint Grégoire l'Illuminateur ouvre la série. Cette question des doctrines de la communion grégorienne est assez

¹ Տես Թիւ Գ, էջ 98 :

² Հայս յորջորջումն հնարեցին Հայք Ռուսիոյ յառուրս մեր առ-

¹ Voir le numéro d'avril, page 98.

ի խտրելոյի հոռովմեականացն կամ ի կաթողիկ Հայոց : Զնոյն

իմն է խնդիրս այս վարդապետութեամբ Գրիգորեան եկեղեցւոյն . քանզի վեճք յոյովք յուզեալ են ի պատճառս նոցին, եւ զի դարձեալ սակաքերակատար իմացուածոյ բնագրացն ի մեջ բերելոց՝ մեծապէս այլանդակեալ է խնդիրն : Իսկ եւ զի մերձ կացից ըստ կարի իրացն ճշմարտութեան՝ զգուշացայց ջասել ինչ բնաւ այնպիսի ընդ որ հմտագոյնքն յաստուածաբանից Հայոց ոչ իցեն հաւանք, եւ որ ոչ բովանդակիցի ի դաւանութեան հաւատոյ հաստատելոյ հրամանաւ կարողիկոսին :

Ի հնգեսին յառաջին դարս քրիստոնէութեան բազմապատիկ կարծիք յուզեցան հակառակ ուղղափառ վարդապետութեան զՄարդեղութեանն խորհրդոյ, որ մի ի գլխաւորացն է մերոյ հաւատոյս : Գնոստիկեանք եւ մանիքեցիք, Արիոս, Պողոս Սամոստացի, Ապողինար, Թեոդորոս Մոպսուեստացի, եւ յետ նոցա Նեստոր եւ Եւտիքես, ըստ ինքնուրոյն կարծեաց խրաքանչիւր մեկնաբանել բնականիցին զայս խորհուրդ քրիստոսական հաւատոցս, եւ ի քակտումն փրկագործ տնօրէնութեանն Քրիստոսի ճգնեցան : Հայք, որ յամեն առաջինս չորրորդի դարուն դարձեալք էին ի քրիստոնէութիւն, ոչ միտեցան բնաւ ի յոյս հակառակութեանցն այնոցիկ մինչեւ ցկես հինգերորդին, շատ գրելով զՅունացն հաստատուն ունել զվարդապետութիւն որ համաձայն էր հոռոմեականին : Երկուք եւեք յաղանդոց անտիյարուցելոց ընդդէմ ընդհանրականին դաւանութեան՝ խորագոյնս մուտ գտին ի ժողովուրդս արեւելից, Նեստորին ասեմ եւ Եւտիքեայ, յորոց եւ ի մեր իսկ աւուրս կազմեալ եւ մնան Նեստորականքն եւ Յակոբիկք : Նեստոր պատրիարք Կոստանդնուպոլսոյ յամեն 425 թուին 450, համաձայնութեամբ Թեոդորի Մոպսուեստացւոյ ուրանայր զանձնաւորական միաւորութիւն Բանին ընդ մարդկայնումն բնութեան, եւ երկուս անձինս ղեկեր ի Քրիստոս պիտակարար կցորդեալս : Սուրբն Կիւրեղ գերահռանձար պատրիարք Աղեքսանդրու հերքեաց զբանս Նեստորի, որ եւ դատապարտեցաւ ի ժողովն Եփեսոսի (431) : Եւտիքես վանահայր միոյ ուրուք ի մենաստանացն

difficile et délicate à traiter à cause des débats passionnés qu'elle a soulevés, et parce qu'elle a été singulièrement dénaturée par une intelligence insuffisante des textes sur lesquels la discussion a été appuyée. Pour me tenir aussi près que possible de la vérité, je m'attacherai à ne rien avancer qui ne soit admis par les théologiens arméniens les plus accrédités, et qui ne soit contenu dans la profession de foi sanctionnée par l'autorité du patriarche.

L'un des dogmes fondamentaux du christianisme, le dogme de l'Incarnation, est celui qui, pendant les cinq premiers siècles de notre ère, suscita les opinions les plus diverses en dehors de la doctrine orthodoxe. Les gnostiques et les manichéens, Arius, Paul de Samosate, Apollinaire, Théodore de Mopsueste, et, après eux, Nestorius et Eutychès, en proposant, chacun à son point de vue, une interprétation de ce que la foi chrétienne proclame un mystère, tendaient à détruire toute l'économie de l'œuvre de la Rédemption. Les Arméniens, convertis au christianisme dans les premières années du IVe siècle, restèrent jusqu'au milieu du Ve étrangers à ce mouvement de doctrines, se bornant à suivre celles de l'Eglise grecque, alors unie avec Rome. De toutes ces déviations de la foi catholique, les deux qui ont pénétré le plus profondément au sein des populations orientales, et qui ont formé deux communions encore subsistantes de nos jours, les nestoriens et les jacobites, sont celles de Nestorius et d'Eutychès. Le premier, qui occupa le siège de Constantinople de 425 à 430, niait avec Théodore de Mopsueste l'union personnelle ou hypostatique du Verbe avec la nature humaine, et supposait la coexistence de deux personnes en Jésus-Christ dans une union apparente. Combattu par le savant patriarche d'Alexandrie saint Cyrille, Nestorius fut condamné dans le concile d'Ephèse (431). A la définition rationaliste de Nestorius, Eutychès, archimandrite de l'un des monastères de Constantinople, essaya d'en substituer une toute contraire et qui fut

հարկ համարեցան առնել նովին պաճառաւ եւ Հայկազունք Տաճկաստանի՝ լուսաւորչականն, լուսաւորչակրոնն, եւս եւ Հջմիածնական կոչելով զանձինս : Այլ քանզի եւ հոռոմեական Հայք ըստ իմիք իրաւունս գրեն անձանց որդիս զոյ Լուսաւորչին, զժողովին իմն է հնարել անուանս երկոցուն եւս

կողմանցն հաճոյականս եւ ընդունելիս : Թերեւս ոչ ինչ տարադեպ լինէր Հայս անուանել պարզապէս զրեւիկ հայադաւանսն, իսկ զմիաբանեալս ընդ եկեղեցւոյն Հոռոմայ Լատինահայս կոչել, որպէս եւ զՀայհոռոմոսն Յունահայս : Ծ. Թ.

Կոստանդնուպոլսոյ մտաբերեաց ընդդէմ դնել փիլիսոփայական սամմանին Նեստորի գնորին հակառակ ինչ կարծիս՝ որ արգասիք էին միանձնական ոգւոյ վանականաց ժամանակին սովորելոց այլազգի իմն տեսութիւն բերել ի պաշտամունս եւ ի վարդապետութիւնս քրիստոսական հաւատոց : Քանզի պնդէր երէ բնութիւնքն աստուածային եւ մարդկային խառնեալ էին անձառմիութեամբ ի Քրիստոս, եւ յաւելոյր հանգոյն Գնոստիկեանց՝ երէ մարմին Փրկչին երկնաւոր էր եւ ամենեւին իսկ զանազանեալ ի մերմես մարդկային բնութենէ : Եւտիքի վարդապետութիւնքն հաճոյ եղեն Աղեքսանդրացոց ղպրոցին, յորում խորհրդականքն եւ վերացեալ վիճաբանութիւնք մեծապէս յուժի կային, եւ Դեոսկորոս յաջորդ սրբոյն Կիւրղի շատագով հանդիսացաւ Կոստանդնուպոլսոյ վանահօրն : Յայտ իսկ է զի եւ նա ընդ Եւտիքի նզովեցաւ ի ժողովն Քաղկեդոնի (451) : Յայնմ ժամանակի Հայք առ հասարակ ընդդէմ յարուցեալ էին Յագկերտի Բ, Պարսից արքայի, որ զի կամէր ընդ լծով ունել զնոսա եւ ի բաց քեցել ի Յունաց՝ եղեալ էր ի մտի դարձուցանել զնոսին ի մոզութիւն : Իսկ Հայոց պատառեալ ի պաշտպանութիւն ազատութեան կրօնիցն իւրեանց եւ աշխարհին ոտնակոխ եղելոյ, ոչ ժամանեցին կցորդս լինել վիճաբանութեանց յուզելոց յայնժամ յազգս քրիստոնէից, եւ խափանեալք ի վրդովմանց անտի աշխարհական ճակատամարտին՝ չառաքեցին զոք յիւրեանց կողմանէն ի ժողովն Քաղկեդոնի, եւ առ սակաւ մի ժամանակ անշատեալք զատուցեալք ի հաղորդակցութենէ ընդ զաւսոս Յունաց՝ ոչ կարացին ստուգութեամբ ի վերայ կալ վճռոց այնր ժողովոյ :

Վաղ ընդ փոյր զօրացեալ կուսակցացն Դեոսկորի եւ Եւտիքի յարեւելս, սփռեալ տարածեցին ընդ ամենայն տեղիս ամբաստանութիւնս եւ համբաւս զբաբարտութեան ընդդէմ հարց Քաղկեդոնի ժողովոյն իբրու նորոգողաց ներեսխովութեանն Նեստորի : Պատրեցան Հայք ի նոցա չարախօսութեանցն, եւ պարտ անձանց վարկան ջրնդուել զժողովն զայն :

Եւ իբրեւ Պարսք տիրապետեցին աշխարհին, եւ զնեռ նոցա Արաբացիք եւ Թուրքք, եւ Յոյնք եւս յիւրեանց կողմանէն ջանահնար եղեն շորբել մասունս ինչ ի բազմադէտ զաւառաց անտի, եւ զվերջինն ի բազաւորս Բագրատունեաց կողոպտեալ եւ սպանին, դարձեալ եւ կայսերք Յունաց խստացան ընդդէմ Հայոց եւ հալածանս ի վերայ նոցա յարու-

comme la réaction de cet esprit d'ascétisme contemplatif que les moines apportaient alors dans la pratique et l'enseignement du christianisme. Il soutint que la nature divine et la nature humaine s'étaient confondues dans une ineffable unité en Jésus-Christ, et comme les gnostiques, que le Sauveur avait revêtu un corps d'origine céleste et d'une essence toute différente de celle de notre humanité. Les doctrines d'Eutychès ne pouvaient manquer de trouver de la sympathie dans l'école d'Alexandrie, dont l'exégèse était dominée par le point de vue mystique et transcendant, et Dioscore, successeur de saint Cyrille, se déclara le champion du moine constantinopolitain. L'un et l'autre furent anathématisés, comme on sait, dans le concile de Chalcédoine (451). A cette époque, les Arméniens étaient soulevés contre le roi de Perse Iezdedjerd II, qui, pour les tenir plus sûrement sous le joug et les éloigner des Grecs, avait résolu de leur imposer le magisme. Occupés à défendre leur liberté religieuse et leur territoire envahi, ils furent empêchés par les perturbations inséparables de cette lutte de prendre part aux débats qui agitaient alors le monde chrétien; ils n'envoyèrent point de représentants au concile de Chalcédoine, et, privés momentanément de toute communication avec les provinces grecques, ils ne purent avoir une connaissance exacte des décisions de cette assemblée.

Les sectateurs de Dioscore et d'Eutychès formèrent en Orient un parti puissant, actif à propager partout des accusations et des bruits calomnieux contre les Pères de Chalcédoine, en les représentant comme les rénovateurs de l'hérésie de Nestorius. Trompés par ces insinuations, les Arméniens crurent devoir rejeter ce concile.

L'asservissement complet de leur pays par les Perses, ensuite par les Arabes et les Turcs; les efforts que firent les Grecs de leur côté pour arracher quelques lambeaux de ce malheureux pays; la spoliation et le meurtre du dernier des Bagratides, dont ils se rendirent coupables; l'intolérance des empereurs et leurs persécutions contre les dissidents, hâtèrent

ցին, այնուհետեւ արագ արագ զատուցեալ մեկնեցան Հայքն ի Յունաց. եւ քաղաքականն բըշնամութիւն կրօնականաւ եւ եւս սատկացեալ՝ արկ ի մեջ ազգացն երկոցուն տառելութիւն անհաշտելի: Եւ քեպեառ ոմանք յազատանայն Հայոց մտեալք ի սպասահարկութիւն կայսերացն Բիզանդիոնի՝ ընկալան դարձեալ զդաւանութիւն պալատանն, սակայն ամբոխն եկաց եւ մնաց ցանգ յիւրումն ոխութեան:

Զարմանալի իմն է հակառակասութիւնն որով մերժեցին Հայք զԺողովն Քաղկեդոնի, եւ զմիաբնակութեանն աղանդ յանձն ոչ առին. եւ յայտ իսկ է զի այսմ պատճառք յեղակարծն այն խզումն էր նոցին ի Յունաց եւ ի հասարակաց դաւանութենէն առաջնոյ: Թող զայն. այլ եւ յամենայն ի դաւանութիւնս իւրեանց նզովս հանեն Եւտիքեայ ընդ այս յաղանդապետաց: Ընդ այս չիք երկբայել՝ զի հիմն վարդապետութեան եկեղեցւոյն Հայոց՝ ըստ աւանդելոյ հարց նոցին ի զիրս իւրեանց ընդունելիս հասարակաց՝ զանազանութիւնն է երկուց բնութեանց ի Քրիստոս, քեպեառ եւ փոքր մի այլազգ ունիցի սահման քան զԺողովոյն Քաղկեդոնի: Քանզի ըստ ժողովոյն սահմանելոյ՝ բնութիւնքն երկոքին ամենեւին իսկ զանազանեալք մնացին յետ մարմնաւորութեան Բանին, երկաքանչիւր ըստ իւրումն ետրեան եւ ներգործութեան, ցանգ անշփոքք ելով, քեպեառ եւ միաւորեալք ի միում անձին: Մինչքեւ մոլորութեանցն Եւտիքի ի յայտ ածեալ էր զկարեւորն հարկ ճշդելոյ զսահման այսր վարդապետութեան, սրբոյն Կիւրդի գուն զործեալ էր նկարագրել իմն զայն օրինակաւ միաւորութեան մարդկեղենս հոգւոյ եւ մարմնոյ, քեպեառ եւ ինքն իսկ երանելին համարք զստացուածն քերականաբ ինչ նմանութիւն: Եւ անհասկին օրինակաւ շանահնար եղեն Հայք իմահալ զհամագոյութիւն երկուցն բնութեանց յորոց կազմի անձնաւորութիւն Աստուծոյն մարդացելոյ: Թեպեառ եւ դաւանել դաւանելին ի Քրիստոս բնութիւնս երկու միաւորեալս ի միում անձին անբաժանաբար եւ անշփոթապէս, սակայն ջնաւանցան ասել պարզապէս *երկու բնութիւն*. եւ զի եւ ձայնդ *բնութիւն* ի նոցա լեզուին զլիսաւորաբար անձն նշանակէ: Աստի եւս յայտ է երբ յոր վրիպանս անկեալ գտանին Յոյնք եւ Լատինացիք՝ յորժամ արդարեւ Եւտիքականս կամ միաբնակս համարին զՀայս, եւ քե պատճառք մերժելոյ Հայոց զԺողովն Քաղկեդոնի սահմանն եւեթ է

et finirent par consommer la séparation des Arméniens et des Grecs. La haine politique se fortifiant de la haine religieuse, ils se vouèrent mutuellement une implacable inimitié. Les familles de l'aristocratie arménienne qui passèrent au service de Byzance purent quelquefois se rallier à la foi officielle de la cour impériale, mais la masse de la nation persista toujours dans son animosité.

Par une contradiction singulière, mais qui s'explique par la brusque séparation des Arméniens d'avec les Grecs et leur primitive adhésion à une croyance commune, ils repoussèrent le concile de Chalcédoine, sans toutefois adopter le monophysisme. Il y a plus: dans toutes leurs professions de foi, l'auteur de cette hérésie, Eutychès, est nommé parmi les chefs de secte qu'ils vouent à l'anathème. Il est indubitable que la doctrine de l'Eglise arménienne, telle que nous la trouvons formulée dans les écrits des Pères de cette Eglise qui font autorité, est fondée sur la distinction des deux natures en Jésus-Christ, définie, il est vrai, dans un sens un peu différent du concile de Chalcédoine. Suivant ce concile, les deux natures restent entièrement distinctes après l'incarnation du Verbe, chacune avec sa raison d'être et son mode d'action, ne se confondant jamais, quoique réunies dans une seule et même hypostase. Avant que les erreurs d'Eutychès eussent fait sentir la nécessité de circonscrire dans des termes d'une précision rigoureuse la définition de ce dogme, saint Cyrille avait cherché à en donner une idée par l'image de l'union de l'âme et du corps humain, idée que ce savant docteur ne considérait lui-même que comme une comparaison imparfaite. C'est sous cette image que les Arméniens cherchèrent à se représenter la coexistence des deux natures qui composent l'hypostase de l'Homme-Dieu. Tout en reconnaissant en Jésus-Christ deux natures réunies inséparablement et sans confusion en une seule personne, ils ne consentirent pas à admettre explicitement l'expression de *deux natures*, d'autant moins que dans leur langue le mot *pnouthioun* ou *nature* a pour première acception celle de *personne*. On voit par là dans quelle erreur sont tombés les Grecs et les Latins, en considérant les Arméniens comme de véritables eutychéens ou monophysites, et que le rejet du concile de Chalcédoine par ces derniers tient uniquement à une défi-

ժողովոյն այնորիկ խորնացեալ ի սակա հոմաձայնութեան բառի միոյ ի նոցա լեզուին : Իսկ որ զարդիս ուսուցանի վարդապետութիւն յաստուածաբանական դպրոցս նոցին՝ հրամանաւ կարողիկոսի, համաձայն բոլի՝ գէթ ըստ երեւութի՝ վարդապետութեան յատին եկեղեցւոյ. քանզի դաւանի ի Գրիստոս երկուս բնութիւնս, երկուս կամս եւ երկուս ներգործութիւնս, աստուածային եւ մարդկային, որով եւ բացէ ի բաց ներքէ զաղանդ միաբնակացն եւ միակամեայց¹ :

Բռնակայութիւնք եւ անուպայ քաղաքականութիւն կայսերացն Յունաց խափան եղեն միաբանութեան եկեղեցեացն Հայոց եւ Յունաց, որով այնքան ցանկացանն եւ հետամուտ եղեն արք բարեսէրք եւ իմաստունք եւ աստուածասէրք ի Հայոց : Եւ բաժանումնն այն առաւել եւս անկարկատելի կայր եւ մնայր իրաւացի դժկամակութեամբն որով Հայք չառնուին յանձն կրկնակի առնուլ մկրտութիւն՝ առ ի մուտ գտանելոյ ի Յունացն եկեղեցի², որպէս քէ հեքանոսք ոմանք իցեն՝ կարօտեալք աւագանին վերստին ծննդեան, այն զի եւ դատապարտ է գործն ի կանոնաց ամենայն ժողովոց առ հասարակ³ :

¹ Ի զիրոյն « Հրահանգ քրիստոնէական հաւատոյ ըստ ուղղափառ վարդապետութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ » վարդապետութիւն երկուց բնութեանց, երկուց կամաց եւ երկուց ներգործութեանց ի Գրիստոս յայտնապէս քարոզի : Յանելից զայս ասել զի զամ քան զզամ միաբանութիւն հակառակութիւնք որ ընդդէմ ժողովոյն Քաղկեդոնի, եւ անտրակ մի երեսնալ յամսս յայտնիկ ի Կոստանդնուպոլիս այնմ հակառակ՝ խոտեցաւ յիմաստնագոյն մասնէ ազգին :

² Մատթէոս Ռոհայեցի, պատմագիր ԺԲ դարուն, մեծաւ զայրացմամբ խօսի զայսմանէ. տես յիմումն Պատմագրութեան առաջնոցն խաչակրաց՝ զոր յՌոհայեցւոյն հանեալ բարգմանեցի, Գլուխ ԿԸ. ի Փարիզ, 1850 :

³ Մովսէս Բարեքիւնտ այս կրկին մկրտելոյ եմօտ եւ ի Ռոսացն եկեղեցի սակա բողոքական իշխանաց եւ իշխանութեանց որ ի կայսերական տոհմին ազգակցութիւն կամիցին մտանել : Պատրիարք նոցին Փիլարետ Ռոմանով (1619 — 1633) առաջարկեաց զնոյն, եւ ժողովն Մոսքուայի հաստատեաց յամին 1620 :

nition du dogme proclamé par ce concile, obscurcie par l'ambiguïté d'une expression de leur idiome. Aujourd'hui, la doctrine enseignée dans les écoles théologiques, sous la sanction du catholicos, paraît conforme, au moins extérieurement, à celle de l'Eglise latine, puisqu'elle admet en Jésus-Christ deux natures, deux volontés et deux opérations, l'une divine et l'autre humaine; elle exclut par conséquent, et d'une manière bien tranchée, le monophysisme et le monothélisme¹.

La réunion de l'Eglise arménienne et de l'Eglise grecque, désirée et entreprise par les meilleurs esprits, par les hommes les plus savants, les plus pieux d'entre les Arméniens, fut rendue impossible par les violences et les mesures impolitiques de la cour de Byzance. Cette scission était surtout entretenue par la juste répugnance qu'ils éprouvaient à se soumettre à l'obligation d'un second baptême, qui leur était imposée pour entrer dans le sein de l'Eglise grecque², comme à des païens qu'il fallait régénérer entièrement, pratique d'ailleurs condamnée par les canons de tous les conciles³.

¹ Dans le livre intitulé : *Exercice de la foi chrétienne suivant la doctrine orthodoxe de l'Eglise d'Arménie*, le dogme des deux natures, des deux volontés et des deux opérations en Jésus-Christ, est énoncé en termes formels. J'ajouterai que les préventions contre le concile de Chalcédoine s'en fissent de plus en plus. Une brochure dans laquelle le concile était attaqué, ayant paru dernièrement à Constantinople, a été désapprouvée par la partie la plus éclairée de la nation.

² On peut voir quelle indignation manifeste à cet égard un historien du XIIe siècle, Matthieu d'Edesse, dans mon *Récit* de la première croisade, extrait de sa chronique, et traduit de l'arménien, chap. LXVIII. Paris, 1850, in-4°.

³ Cette pratique d'un second baptême a été rétablie dans l'Eglise russe pour les princes et princesses de la religion protestante qui s'allient à la famille des tsars. Elle a été sanctionnée, d'après la proposition du patriarche Philarète Romanoff (1619 à 1633), par le concile de Moscou tenu en 1620.